

УДК 37.033

ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ – ЗАПОРУКА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

І.В. Сопівник

У статті розкрито сутність, зміст та рівні екологічної відповідальності особистості. Обґрунтовано, що сільська молодь є основним людським і кадровим ресурсом, який повинен забезпечити, в найближчому майбутньому населення Землі в достатній кількості якісними, екологічно чистими продуктами харчування.

Ключові слова: відповідальність, екологічна відповідальність, сільська молодь, продовольча безпека

Постановка проблеми у загальному вигляді. Існування Землі, сфери живої та неживої природи як системи налічує мільйони років. Однією із її складових є людина, яка внаслідок розвитку науки, техніки, технологій на певних етапах своєї життєдіяльності почала змінювати, втручатися у систему. Тому починаючи із другої половини ХХ ст. у загальносвітовому масштабі однією із основних постала проблема екологічної безпеки людства. Це обумовлено різким збільшенням народонаселення у світі, відповідно зросли потреби у продуктах харчування, води, енергетичних ресурсах, збільшилася кількість викидів у атмосферу, моря, океани, що призвело до забруднення ґрунту, повітря, води, сільськогосподарської продукції. А це в свою чергу безпосередньо відображається на стані здоров'я населення.

Загострення екологічної кризи у світовому масштабі, загроза сталому розвитку людської цивілізації обумовлюють гостру необхідність у формуванні екологічної відповідальності в підростаючого покоління. Цілком очевидною постає потреба набуття молоддю комплексу знань, умінь і навичок, які дозволяють їм ефективно здійснювати свою професійну діяльність, не завдаючи шкоди довкіллю, раціонально використовуючи і відновлюючи природні ресурси, зберігаючи людську ідентичність та генофонд нації. Такий підхід дозволить гармонізувати відносини у системі «людина-довкілля», «людина-людина». Тому одним із важливих завдань

виховання є формування у молоді екологічного світогляду, мислення, відповідального ставлення до навколишнього середовища, оволодіння екологічними нормами поведінки, набуття навичок активної природоохоронної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Окремі аспекти формування екологічної відповідальності висвітлені у працях І.Білик, О.Вишневського, О.Колонькової, Н.Пустовіт, О.Пруцакова, Л.Руденко, А.Степанюк, В.Трегобчук.

Вишневський О. [1, с. 349] розглядає необхідність сучасного виховання нового типу людини, примиреної із природою. Таке виховання передбачає вирішення трьох проблем: проблеми, що стосуються здоров'я самої людини; проблеми, що відбивають стосунки людини і природи; проблеми, що трактують процеси становлення природоохоронної свідомості людини (освіти, виховання) та вказують на загальні виховні можливості самої природи.

У рамках компетентнісного підходу ряд вітчизняних дослідників (Пустовіт Н.А., Пруцакова О.Л., Руденко Л.Д., Колонькова О.О.) розглядають проблему формування екологічної компетентності школярів. Дослідники розглядають екологічну відповідальність як складову екологічної компетентності особистості, відзначаючи, що «екологічна компетентність дає змогу сучасній особистості відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам сталого розвитку» [2, с. 6]; як «прояв екологічної культури у «зоні відповідальності» особистості» [2, с. 9]. Під «полем» або «зоною відповідальності» розуміють найближче до людини довкілля, у якому вона, маючи певний рівень екологічної культури, щодня приймає рішення щодо вибору стилю діяльності для збереження навколишнього середовища. Дослідники переконані, що вирішення багатьох екологічних проблем потребують у першу чергу зміни побутових звичок і стилю повсякденної діяльності окремої людини.

Мета статті полягає у висвітленні сутності, змісту та рівнів екологічної відповідальності особистості; обґрунтуванні сільської молоді, як основного людського і кадрового ресурсу щодо забезпечення населення Землі якісними, екологічно чистими продуктами харчування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільна потреба у формуванні екологічної відповідальності підростаючого покоління задекларована у й ряді нормативно-правових документів. В основному

Законі України - Конституції зазначено, що кожен громадянин має право не тільки на безпечне для життя і здоров'я, довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50), а й зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66).

Основні принципи щодо охорони навколишнього середовища задекларовані у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [3] (від 25 червня 1991 р.), зокрема: пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість дотримання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів у процесі здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності; запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій; обов'язковість екологічної експертизи; науково обгрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище та ін.

В останні роки Верховною Радою України було ратифіковано ряд важливих міжнародно-правових договорів, що регулюють екологічні відносини. Наприклад, ратифіковані: Конвенція про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті (1991), Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (1992), Конвенція про охорону біологічного різноманіття (1992), Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (1997).

У «Концепції екологічної освіти в Україні» визначено основне завдання екологічної освіти, що полягає у формуванні екологічної культури всіх верств населення і передбачає:

- виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності і універсальності (зв'язку локальних з регіональними і глобальними);
- відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;
- формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, яка базується на

розумінні єдності всього живого й неживого в складно-організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку;

- формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи;

- розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому регіональному, національному і глобальному рівнях, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів;

- розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження [4].

Особливо актуальною є проблема формування екологічної відповідальності у сільській молоді, оскільки одним із важливих факторів погіршення екологічної ситуації в Україні є нераціональне ведення сільськогосподарського виробництва. Така діяльність призводить до виникнення і розвитку прискореної ерозії ґрунтів, їх виснаження, хімічного і радіоактивного забруднення ґрунтів, водойм, атмосфери, вирощування неякісних сільськогосподарських культур (генетично модифікованих організмів, овочів із високим вмістом нітратів, нітритів та ін.)

Визначення сутності поняття «екологічна відповідальність» Л. Білик розглядає як «духовну якість особистості, що виражається у відношенні до оточуючого середовища, як частини себе» [5]. Виходячи із вищезазначеного трактування поняття, Л. Білик виділяє чотири рівні екологічної відповідальності особистості:

1) духовний рівень екологічної відповідальності - обумовлений спрямованістю особистості на самовдосконалення, розширення власних можливостей для принесення користі як природі, так собі.

2) на другому, вищому рівні відповідальне поведіння людини у природі зростає завдяки турботі про найближчих людей - батьків, рідних, дітей. Для цього рівня пріоритетними цінностями та потребами є цінності та потреби власної сім'ї. На цьому рівні характерне споживацьке ставлення людини до природи;

3) розширенню екологічної духовності сприяє розуміння того факту, що її особисте життя та життя її сім'ї тісно пов'язане з життям

народу, рідного краю. Завдяки усвідомленню цього факту, людина дозріває до розуміння певної екологічної активності;

4) четвертий рівень - це рівень здатності до розуміння єдності людини з природою, усвідомлення себе органічною часткою природи, переконання у тому, що без здорової природи людина вижити не зможе. Цей рівень свідомості визволяє людину із замкнутого кола протистояння «я - природа», «друзі - вороги». Це рівень готовності активно допомагати природі.

Під екологічною відповідальністю ми розуміємо якісну характеристику особистості, яка усвідомлено здобуває комплекс екологічних знань, ставиться до навколишнього середовища та природи як унікальної цінності, вмотивована до екологобезпечної поведінки. Тому, зміст екологічної відповідальності ми розглядаємо за сферами особистості:

- *мотиваційна* - розвиток потреби у екологічній безпеці, турбота про здоров'я своє та інших, вмотивованість до екологобезпечної поведінки; вмотивованість до узгодження власних потреб із можливостями довкілля до самовідновлення;

- *когнітивна* - основні складові екологічних знань висвітлені у «Концепції екологічної освіти в Україні», це зокрема сучасні уявлення про: біосферу та її структурні одиниці, екосистеми, їх біотичну структуру, генетичні типи, принципи класифікації; живу речовину та її роль в біосферних процесах; закономірності кругообігів речовин, енергії та інформації; систему «людина - суспільство - біосфера - космос»; основні види антропогенного впливу на компоненти довкілля та їх негативні наслідки; основні глобальні, державні і регіональні екологічні проблеми та шляхи їх вирішення; економічні, законодавчі та нормативно-правові принципи раціонального природокористування; основи державної та регіональної екологічної політики; крім знань когнітивний компонент включає усвідомлення цілісності природного середовища і людини як однієї із складових, інтерес до екологічних знань; усвідомлення власної причетності до екологічної ситуації в регіоні; усвідомлення екологічних наслідків власної побутової та професійної діяльності;

- *ціннісна* - ставлення до природи як унікальної цінності; розвинуте почуття гармонійної єдності з природою; відчуття особистої відповідальності за охорону довкілля; бережливе, ощадне, дбайливе

ставлення до природи; відмова від хижацького, споживацького ставлення до навколишнього середовища та природних ресурсів;

- *поведінкова* - екологобезпечна поведінка; життєдіяльність особистості повинна базувати на засадах сталого розвитку, що передбачає турботу та відповідальність за екологічну безпеку майбутніх поколінь; активна діяльність щодо гармонізації стосунків у системі «людина-суспільство-природа»; професійна діяльність, здійснюється на прийнятті рішень з урахуванням принципів сталого розвитку, особливо це стосується сільської місцевості, де основним видом зайнятості населення є сільськогосподарська діяльність, пов'язана із виробництвом, переробкою та зберіганням продуктів харчування.

У залежності від суб'єктів та масштабу діяльності екологічну відповідальність вважаємо за доцільне розглядати на таких рівнях:

- загальноцивілізаційному (суб'єктами відповідальності у першу чергу є лідери окремих країн, міжнародних організацій);

- загальнодержавному (очільники держави, в Україні наприклад, - Президент, прем'єр-міністр, міністр навколишнього середовища);

- регіональному (політичні та громадські діячі, державні службовці природоохоронної галузі);

- окремого району, населеного пункту, громади;

- окремого домогосподарства, родини, сім'ї;

- окремої особистості.

Крім того, суб'єкти екологічної відповідальності повинні її нести за минулий, сучасний і майбутній стан довкілля. Така відповідальність є як моральною, так і юридичною.

Трегобчук В. акцентує увагу на екологічних проблемах, які пов'язані із сільськогосподарською діяльністю. Зокрема, відзначає, що «у процесі господарської діяльності порушується генетична цілісність ландшафтів. До цього призводять екологічна незбалансованість структури сільськогосподарських угідь, ігнорування екологічної ємності та ерозійної стійкості ландшафтів під час їх використання, надмірна у багатьох регіонах країни розораність території, нераціональне ведення лісового господарства без урахування екологічних функцій лісів» [6].

Фахівці агропромислового комплексу несуть безпосередню професійну, моральну, екологічну відповідальність за результати діяльності. А це відповідальність у першу чергу за:

- забезпечення населення якісними та екологічно безпечними продуктами харчування (з допустимим вмістом нітратів, ГМО);
- збереження життя і здоров'я сільського населення;
- збереження ґрунтів (родючості, запобігання ерозії, виснаження внаслідок недотримання сівозмін, нераціонального внесення добрив, гербіцидів, пестицидів, прискорювачів росту і дозрівання культур);
- збереження водних запасів (запобігання засміченню і отруєнню відкритих водойм та підземних вод, внаслідок засмічення побутовими, промисловими відходами, хімічними речовинами);
- збереження флори та фауни, оскільки значна кількість біологічних видів зникає із певних територій, регіонів, і з землі в цілому;
- відновлення лісових ресурсів;
- наслідки власної побутової та професійної діяльності;
- передачу майбутнім поколінням природні ресурси, як відновних, так і вичерпних;
- збереження ідентичності людського індивіда (розвиток генної інженерії, поширення модифікованих організмів, кріо- та кібертехнологій, проблема клонування загрожують виродженню людини);
- збереження та передачу майбутнім поколінням культурних та національних традицій (оскільки саме у сільській місцевості вони більш стійко зберігаються);
- екологічний стан місцевості у цілому перед теперішнім і майбутніми поколіннями.

Особливої уваги потребує виховання морально-екологічної відповідальності в сільській молоді, оскільки саме ця категорія населення є тим кадровим ресурсом, який в умовах загальносвітової продовольчої кризи буде забезпечувати населення якісними продуктами харчування. Основним шляхами виховання екологічної відповідальності молоді є: 1) постановка перед педагогами завдання цілеспрямовано виховувати екологічну відповідальність під час вивчення навчальних дисциплін екологічного спрямування; 2) екологізація навчальних дисциплін не екологічного спрямування; 3) співпраця із громадськими екологічними організаціями; 4) залучення молоді до розробки та реалізації екологічних проектів; 5) екологічна діяльність школярів і студентів під час практики, зокрема у літніх таборах; 6) залучення молоді до роботи в екологічних гуртках, акціях;

7) використання форм, методів, засобів, прийомів екологічного виховання молоді (екологічні маніфести, екологічні проекти, рольові ігри екологічного змісту, перегляд документальних та художніх відеофільмів екологічного спрямування та ін.); 8) залучення молодих людей до науково-дослідної роботи в галузі екологічного просвітництва, виховання, формування екологічної культури дітей та молоді; 9) участь сільської молоді в наукових конференціях, семінарах, круглих столах екологічного спрямування; 10) мотивація молоді до самовиховання в сфері екологічного виховання; 11) мотивація молоді до екологічної самоосвіти.

Висновки та шляхи подальших досліджень. Сільська молодь є основним людським і кадровим ресурсом, який повинен забезпечити в найближчому майбутньому населення Землі в достатній кількості якісними, екологічно чистими продуктами харчування. Таке завдання ускладнюється наростанням екологічної та продовольчої глобальних криз. У зв'язку із зростанням техногенного навантаження на природу, поглибленням екологічної кризи, зміною клімату, що зумовлює втрати врожаїв та зниження кількісних і якісних показників продовольчого забезпечення людей, зростає соціальна потреба у вихованні молоді не лише як фахівців певної галузі, а й особистостей із відповідальною життєвою позицією, здатними відповідально будувати взаємовідносини в суспільстві, трудовому колективі, сім'ї, в гармонії із навколишнім середовищем. Подальшим напрямом дослідження є обґрунтування шляхів виховання моральної відповідальності сільської молоді.

Література

1. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О.Вишневський. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
2. Пустовіт Н.А. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. Посібник / Н.А.Пустовіт, О.Л.Пруцакова, Л.Д.Руденко, О.О.Колонькова. – К.: «Педагогічна думка», 2008. – 64 с.
3. Про охорону навколишнього природного середовища. [Електронний ресурс] Закон України. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.32.0>. – Назва з екрану.
4. Концепція екологічної освіти в Україні. [Електронний ресурс] Закон України. – Режим доступу: Рішення колегії Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу: http://www.uzakon.com/documents/date_2o/pg_igwaog.htm. – Назва з екрану.
5. Білик Л.І. Екологічна відповідальність як духовна якість особистості Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний

інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2005. – № 1 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2005-1/01_Biluk.pdf – Назва з екрану. 6. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В.Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. – № 2. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbu.gov.ua/portal/all/herald/2002-02/7.htm>. – Назва з екрану.

ВОСПИТАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СЕЛЬСКОЙ МОЛОДЕЖИ - ЗАЛОГ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

И. Сопивнык

В статье раскрыта сущность, содержание и уровни экологической ответственности личности. Обоснованно, что сельская молодежь является основным человеческим и кадровым ресурсом, который должен обеспечить в ближайшем будущем население Земли в достаточном количестве качественными, экологически чистыми продуктами питания.

Ключевые слова: ответственность, экологическая ответственность, сельская молодежь, продовольственная безопасность

EDUCATION ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY RURAL YOUTH – THE KEY TO FOOD SECURITY

I. Sopiwnyk

The article deals with the nature, content and levels of environmental responsibility of the individual. Reasonable that rural youth is a basic human and human resources, which should ensure that in the near future, Earth's population in enough high-quality, environmentally friendly food.

Keywords: responsibility, environmental responsibility, rural youth, food safety

Сопівник Ірина Віталіївна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна). E-mail: irvisop@meta.ua

Sopiwnyk Iryna Vitaliivna – Dr. of Education, assistant professor of Department of Social Education and Information Technologies in Education of National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine (Kyiv, Ukraine). E-mail: irvisop@meta.ua